

torra e célok realizálása érdekében. Ilyen megvizsgálandó kérdések pl.:

- ◆ magánvállalkozókkal szerződést kötni bizonyos közművelődési, sőt országos és egyetemi könyvtári szolgáltatások nyújtására,
- ◆ a térítések bevezetése esetén, kiknek és mely társadalmi csoportoknak milyen lényeges szolgáltatásokat kellene továbbra is ingyen vagy támogatott áron nyújtani,
- ◆ a közkönyvtárak szakemberei miképpen vehetnék át a szerződéses szolgáltatások működtetését,
- ◆ a térítéses dokumentumkölcsonzés megszervezése könyvkereskedésekben, postai megrendelés alapján működő áruházakban, bevásárló központokban, könyvtári épületekben, közintézményekben,
- ◆ ipari és kereskedelmi cégek számára önköltséges vagy hasznothozó szolgáltatások nyújtása,
- ◆ az angol LIS számára a külföldi piacok feltárása,
- ◆ vállalkozókkal és beruházókkal együtt áttekinteni a számukra vonzó lehetőségeket.

Ezzel egyidejűleg megvizsgálandó, hogy a kormányzat miképpen tudná segíteni ezt a fejlődést (a-

dókedvezményel, állami támogatásokkal stb.), hogy az információs szakemberek, könyvtárosok és levéltárosok oktatásában milyen módosításokra lenne szükség, hogy milyen propagandaakciókat kellene indítani a közvélemény tájékoztatására és megnyerésére.

***

Ahhoz, hogy a kilátások megjavuljanak, radikális szervezeti és működési változásokra van szükség a LIS terén. A LISC-nek kezdeményezőként kell fellépnie, tanulva a japánoktól, akikkel az angol LIS-nek versenyeznie kell. A tervező és fejlesztő munkát azonban nem hardverre és szoftverre, az ötödik generációs számítógépekre kell összpontosítani, hanem a fő figyelmet és erőfeszítéseket a LIS-en belüli vállalkozások új generációjára kell fordítani.

/MYERS, J.: Priorities and policies — private sector involvement in our fields of interest = Journal of Information Science, 9. köt. 1. sz. 1984. p. 1–6./

(Papp István)

Az állami és a magánkézen lévő információs intézmények kapcsolata

Az információ jelentőségének növekedése felkeltette a szakirodalom érdeklődését az információs tevékenységek intézményesülése iránt is. Az itt referált cikk a Brit Nemzeti Bibliográfia Kutatási Alapítványa (British National Bibliography Research Fund) egyik jelentésén alapul, amely az angolszász szakirodalmat szemlélve az állami és a magánszféra kölcsönhatását próbálja felderíteni.

Mivel az információkezelés és a kommunikációs technológiák fejlődése és a foglalkoztatott munkaerő növekedése következtében az információs szolgáltatások egyre fontosabb szerepet játszanak az iparban és a kereskedelemben, sok országban figyeltek fel az információra mint értékesíthető áruvá és mint a gazdasági fejlődés alapjára. Ennek fényében kell tehát megvizsgálni azt a politikai szempontból sem közömbös kérdést, hogy áru legyen-e az információ, avagy az állam dotálja-e az információk szolgáltatását, illetve annak bizonyos részeit. A legtöbb vitát az állami támogatás és ellenőrzés nagyságrendje, ez a valójában korántsem kizárólagosan információpolitikai kérdés váltja ki. A minimális beleszólást követelők az egészséges versenyszellem-

mel érvelnek, ellenfeleik pedig az adófizető állampolgár jogaira hivatkoznak a profitorientált gazdasági érdekekkel szemben, és az állami támogatás -ellenőrzés ösztönző szerepét vallják.

A viták és eszmecserek fokozatosan arra a következtetésre jutnak, hogy információgazdaság csak akkor működhet jól, ha három intézménytípusa között sikeres kapcsolatrendszer és egyensúly alakul ki:

1. Mindenképpen a minisztériumi intézmények és irodák feladata az átfogó szerkezet biztosítása: adatok, statisztikák gyűjtése, kutatási programok támogatása, irányítása és a magánszektor kezdeményezéseinek ösztönzése.
2. A magánintézmények (kiadók, könyvkereskedők, információs ügynökök és kereskedők) rendeltetése a befektetés, új szolgáltatások létesítése, a meglévők továbbfejlesztése.
3. A nem profit célokat szolgáló állami és magánintézmények (kutató társulások, közkönyvtárak) azért felelősek, hogy a lakosság szabadon juthasson hozzá az információhoz.

Egyelőre azonban a szóban forgó intézménytípusok kapcsolata nem mondható ideálisnak. A magánszektor ki van szolgáltatva az állami intézményeknek, mivel információs alapanyagának nagy részét tőlük szerzi be. Ugyanakkor — például Nagy-Britanniában — az információelőállításban dolgozók, vagyis a kutatók fizetéséből élnek, írásaikért külön nem díjazták őket, miközben a tudományos publikációk nagy részét az államilag támogatott könyvtárak veszik meg. Tehát a rendszer egészéből hiányzik a verseny.

Ennek ellenére az utóbbi években a hardvert, szoftvert, stb. gyártó információs ipar valamint a sokféle új szolgáltatás egyre nagyobb profitot hoz. Az üzleti életben egyre többen hajlandók megfizetni az információt, így az árucikké válik, sőt, a tőke új formájává. Mind több szó esik az információban gazdagokról, akik megengedhetik maguknak, hogy ne csak az ingyenes közszolgáltatásokat vegyék igénybe, ellentétben az információban szegényekkel. A köztük szélesedő szakadék — állítják sokan, nem egyeztethető össze az információhoz való szabad hozzáférés állampolgári jogával. Az új helyzetben az általánosabb, olcsóbb vagy ingyenes szolgáltatást nyújtó intézmények, pl. közkönyvtárak, lemaradnak a drága, minőségi információt ajánló cégek mögött, mivel az előbbieket nem hajlandók feladni az ingyenesség viktoriánus elvét. Ennek hátrányait végülis a felhasználó fogja megérezni, s ezért szakítani kell vele. A szakirodalom szerint differenciált árazásra volna szükség a könyvtárakban is, mégpedig a kért információ értéke, sürgőssége és a felhasználás célja alapján, bár az ilyen jellegű osztályozás a gyakorlatban nehézkessé és ellentmondásossá válhat.

Az elektronikus publikálás hatása a dokumentumküldésre

Hagyományos a nem megvásárlásra irányuló dokumentumkérdéseket a könyvtárak és a könyvtárközi kölcsönzési hálózat elégíti ki. A könyvtárak vagy előfizetnek egy folyóíratra, vagy a könyvtárközi kölcsönzési hálózat segítségével jutnak hozzá az olvasókat érdeklő cikkekhez. A folyóiratelőfizetések drágulásával a könyvtárak kénytelenek egyre inkább ez utóbbihoz folyamodni, kivéve a gyűjtőkörükbe tartozó folyóiratokat. Egy folyóiratszám n számú sokszorosítását a kiadó már nem követheti nyomon. Igaz, arra sincs bizonyíték, hogy ezáltal valóban éri-e őket anyagi veszteség.

Az elektronikus kiadás fejlődése azonban megváltoztathatja ezt a helyzetet, mivel lehetővé válik, hogy a dokumentumot számítógépen keresztül vagy fénymásolatban juttassák el az előfizetőhöz, akár *on-demand* formában is, azaz a *kérés alapján*

csak dokumentum részeket, pl. egy-egy folyóiratcikket küldjenek el. Ez a rendszer mind a kiadó, mind a felhasználó szempontjából előnyös, de kiiktatja a könyvtárat a folyamatból. Az on-demand kiadás fejlesztését egyébként azok az elemzések igazolják, amelyek szerint a kérések fele a tudományos cikkek 1-2%-át öleli csak fel. Jelenleg a folyóiratok nagy részét ugyan még hagyományos formában adják ki, de a jövő a tudományos folyóirat arculatát megváltoztató elektronikus kiadásé. (Bebecslések szerint az on-demand kiadás 1980-85 között 430%-kal nő.) Azújtípusú publikálásban előkelő helyet foglalnak el az online adatbankok, amelyek akár a teljes szöveg számítógépes elérésére is adnak lehetőséget (pl. Dialorder szolgáltatásai).

Egy fontos problémára, a copyright-ra a kiadók még nem találtak megnyugtató megoldást. Az egyik legígéretesebb terv az 1981-es *Adonis*, amely szerint a kiadók mágneslemezen tárolnák kiadványaikat, és a kérdéseket on-demand teljesítenék, nemzetközi központok közbeiktatásával. A terv célja egyrészt a könyvtárak és felhasználók olcsóbb, hatékonyabb és gyorsabb ellátása, másrészt az elvesző profit egy részének visszaszerzése.

A copyright problémáját a szerzők szempontjából általában nem mérlegelik, pedig ők jelentik az intellektuális ellensúlyt a kiadók érdekeivel szemben. Jelenleg lényegében nincs beleszólásuk a kérdésbe, hiszen általában nem részesednek írásuk hasznából. De ezután, mivel az on-demand kiadásnak következménye a cikkek és a folyóiratok számának kereskedelmi szempontú csökkentése volna, hiszen pontos visszajelzés érkezne, hogy mely szerzők és mely folyóiratok keresettek, sok kevésbé jelentős szerző publikálási lehetőség nélkül maradna. Egy másik lehetőség a *bulletin-board* rendszer: a szerző számítógépbe táplálná cikkét, amely a lehívásokat megfizetteté a felhasználókkal, és az így összegyűlt bevételt eljuttatná a szerzőnek.

A kiadók által ellenőrzött dokumentumküldés hátrányosan érintené azon tudományok művelőit, akiknek archivális anyagokra is szükségük van. Bizonyos könyvtárak ugyan felvállalhatnák, hogy csak a kiadók által kiselejtezt régi irodalmat gyűjtik, de fennáll a veszély, hogy így lomtárrá válnának. Ezért volna szükséges a felelősség és a költségek megosztása, az egyensúly fenntartása az állami és a magánkézben lévő intézménytípusok között. A vegyes információgazdaság biztosítja, hogy a "közjót" ne áldozzák fel a kereskedelmi érdekek oltárán.

Az információ gazdasági jelentőségének növekedése láttán nagy összegeket fektetnek be e területen a tudományban eddig nem érdekelt tőkések és tőkéscsoportok is, ami kommercializálódáshoz vezet.

Ennek hatása megint csak az egyedi felhasználókat és az állami intézményeket fogja sújtani.

Az állami és a magánszférát tehát ellentétes érdekek mozgatják, mivel az előbbiek az információt állampolgári jognak, az utóbbiak árunak tekintik. Az ellentmondást jól példázza a könyvtárközi kölcsön-

zési hálózatok és az on-demand kiadás együttélése. De mivel mindez még megfelelő egyensúlyt biztosít, törekedni kell a megtartására.

/CRONIN, B. — MARTYN, J.: *Public/private sector interaction: a review of issues with particular reference to document delivery and electronic publishing* = *Aslib Proceedings*, 36. köt. 10. sz. 1984. p. 373–391./

(Reményi Andrea)

Videoszalagok alkalmazása az adatbázisok használatának oktatásában

Az adatbázisok online használatának oktatása a legtöbb esetben magában foglal néhány "élő" keresést is, a hozzá szükséges "élő" oktatóval, terminállal, telefonnal, modemmel és billentyűzettel együtt. Ennek az "élesben" történő gyakorlásnak hátrányai vannak, pl.:

- ◆ az adatbázis esetleg éppen nem hozzáférhető a bemutatás időpontjában, vagy a kommunikációs rendszer éppen nem működik,
- ◆ a tanulók csak egyszer követhetik végig a bemutatást,
- ◆ az adatbázis használati díját minden alkalommal ki kell fizetni, ezért inkább csak az olcsóbbakat használják bemutatási célokra,
- ◆ az oktató korlátozott időtartamban áll rendelkezésre, s technikai segédszemélyzetre is szükség van,
- ◆ az élő kereséshez szükséges berendezések nem könnyen hozzáférhetők.

A probléma megoldását az jelentheti, hogy az adatbázisokban való online kereséseket közvetlenül átvisszük videoszalagra, ami lehetővé teszi a keresés szükség szerint való megismétlését későbbi időpontokban. Az oktatás során pedig elegendő egy képernyő és egy videolejátszó használata. A videoszalagok alkalmazása kiküszöböli az élő keresés oktatási (és anyagi) hátrányait.

E megoldás előzményei közé tartozik, hogy a University of London, Central Information Service már 1978-ban kifejlesztett egy hasonló multimédiás oktatási segédeszközt. [1] Hasonlóképpen más angol és amerikai könyvtárosképző intézmények is alkalmaztak videoszalagokat a keresési módszerek bemutatására. De a University of California, Berkeley mellett csak a University of Hawaii vett fel

online kereséseket közvetlenül videoszalagokra oktatási célra. [2]

A University of California, School of Library and Information Studies már korábban elkészített egy negyven perces videoszalagot, amely az egyetem online katalógusrendszerének (Melvyl) használatába vezetett be. A keresés egész folyamatát videoszalagra vették és egy mikrofon közbeiktatásával lehetővé tették, hogy a keresést végző oktató magyarázatai is a szalagra kerüljenek.

Ugyanezt a módszert alkalmazták az adatbázisokban való online keresés oktatására. Az így elkészített videoszalagok (amelyeken az oktató magyarázatokkal, kommentárokkal egészíti ki a keresés folyamatának bemutatását) beváltak mind a tantermi oktatásban, mind az egyéni tanulásban, s várható, hogy a drága és nehezen kezelhető adatbázisokban végzett keresésekről is megfelelő választék fog összeállni.

Hivatkozások

1. VICKERY, A. — BATTEN, A.M.: Development of multimedia teaching packages for user education in online retrieval systems = *Online Review*, 4. köt. 2. sz. 1978. p. 367–374.
2. LUNIN, L.F.: The information community; an alliance for progress = *Proceedings of the 44th ASIS annual meeting*, 1981. 18. Szerk. - -. White Plains, N.Y., Knowledge Industry Publications. p. 189–191.

/HASKELL, G.: *How videotaped online searches can supplement the teaching of online search strategy?* = *Online Review*, 8. köt. 6. sz. 1984. p. 561–568./

(Papp István)